

Rendi társadalom — polgári társadalom

Konferencia Salgótarjánban, 1986. szeptember 28—30.

Az identitás — az egyén közösségi hovatartozásának térben és időben való azonosítása — iránt az utóbbi évtizedben felfokozott érdeklődés nyilvánul meg a *saját jelenét a történelmi folyamatok következményeként megérteni akaró emberek részéről*. Ez a kihívás válasza készítette a történészeket, szociológusokat, néprajzkutatókat, politológusokat. A válaszadás egyik legmarkánsabb formája a társadalomtörténet kutatásának a megújulása. A társ tudományok egymásra hatásával kialakított új módszerek, eddig kiaknázatlan források felé fordult a szakemberek érdeklődése. Általános igénnyé vált az eredeti levéltári források minél szélesebb körének a feltárása és elemzése, a múltbeli társadalmi folyamatok törvényszerűségeinek bemutatása, erősödik a rokon tudományágak művelőinek igénye egymás eredményeinek megismerése iránt.

A dolog természetéből következik, hogy a tömeges források felkutatásának és statisztikai elemzésének időigényessége, a források szétszórtság és hiányos volta stb. miatt, az újszerű kutatások a legtöbbször nem terjednek ki a teljes magyarországi társadalomra, hanem egy szűkebb területre korlátozódnak, ám ezt a témát mélyfúrás jelleggel, a sajátos és a konkrét jelenségek iránti nagy fogékonysággal tárgyalják. A szakmai érdeklődés homlokterébe került a kisebb társadalmi csoportok — családok, helyi közösségek —, illetve bizonyos társadalmi rétegek — nemesség, zsidók, értelmiség, hivatalnokok, katonatisztek, a hatalmi és gazdasági elit — eredetének, összetételének, mobilitásának a vizsgálata.

A helyi társadalmi közösségek kutatásának a múlt század második felétől — a nemzetet polgári értelemben felfogó és az európai tudományosság szemléletéhez igazodó magyar történetírás kialakulásának idejétől fogva — két műfaja dívik leginkább: a *megye- és városmonográfiák*. A pozitívista történetírói iskola¹ korában e helyi munkák — szemléletüket, forráskezelésüket tekintve — azonos szinten álltak az országos történettudománnyal, sőt, a nemzeti és a lokális história szerves egységet is alkotott, minthogy a helytörténeti művekben feltárt adatok közül az „országos jelentőségű” eseményekre vonatkozóak bekerülhettek a „nagy magyar történelem-könyvekbe” és viszont, a Magyarország történetének társadalomtörténeti témaköréit tárgyaló nagy munkák — elég itt *Acsády Ignác* és munkacsoportja 1715—1720-as országos összeírást feldolgozó kötetére vagy Szádeczky Lajos céhtörténeti közleményeire utalni — tudatosan a teljességre törekedve közölték és kezelték a településekre vonatkozó rész adatok tömegét.

Századunk huszas éveitől a szellemtörténet lassan kiszorította a divatja múlttá vált — bár haszontalannak soha nem nevezték — pozitívizmust, és ennek következtében megszűnt a nemzeti és lokális történelem korábbi egymásrautaltsága. A helytörténetírás mindinkább elvált és — szemléletében pozitívista, partikuláris² maradván — le is maradt az új nemzetközi tudományos irányzatoktól. A marxista történelemszemlélet részben önként vállalt, részben hatalmi szóval kieszközölt térhódításának mintegy másfél-két évtizedig az lett a következménye, hogy az *egyetemes és az országos történetírás művelői abszolút fölénybe kerültek a szűkebb társadalmi rétegekre csoportosított és a helytörténeti kutatókkal szemben*. Az a döntő jelentőségű történelemszemléleti változás, amely a gazdaság és társadalom működésének törvényszerűségeit, illetve a korábbi elit-központúság helyett az egyszerű, munkálkodó emberek életét helyezte a történeti kutatások középpontjába, egy nagy, „demokratikus fordulat” lehetőségét teremtette meg történetírásunkban. Ismeretes azonban, hogy a „marxista átértékelés” a valóságban nem elsődlegesen a tényfeltáró alap kutatások fokozása útján következett be — bár a jobbágyosság és parasztság valamint a nagyiparban foglalkoztatott munkásság helyzetéről alapvető, új megállapítások születtek — hanem a két világháború közötti ún. keresztény-nemzeti hivatalos történetírással való vitatkozás vált központi feladattá. A viták zömmel a korábban is kiemelt történeti események, társadalmi kérdések körül folytak, új adatok feltárását és közzétételét pedig — a történeti segédtudományok művelésével

¹A pozitívista történetírói iskola elsősorban az események leírására törekszik (Szerk.)

²Partikuláris = részleges (Szerk.)

együtt — a kimondva-kimondatlanul másodrangú történész műhelyekké lefokozott levéltárak, esetleg múzeumok és könyvtárak feladatának hagyták. A közgyűjteményekben dolgozó, tudományos ambíciókat dédelgető történészek, néprajzosok számára az a feladat jutott a tudományszervezetben, hogy elvégezzék az időigényes levéltári, könyvtári vagy múzeumi adatgyűjtést. A „magas tudomány” akadémiai, egyetemi műhelyeiben pedig az ilyen alap kutatás legfeljebb néhány „javíthatatlan” különc mániája maradt, az egyetemes az országos történeti műveket kizárólag a nemzetközi vagy hazai szakirodalom tanulmányozása alapján írják. Mindez talán igazolható is lenne, ha e munkamegosztás zavartalanul működne. A másik oldal, a helyi kutatások egyedüli feladatává viszont az 1950—1960-as években az vált, hogy egy-egy város, falu, gyár 1945 előtti története meglehetősen sematikus bizonyítékokkal szolgáljon az általános történeti törvényszerűségek mindenkor helyi érvényesüléséhez, az ettől eltérő, sajátos társadalmi, gazdasági, politikai jelenségek, folyamatok kimutatását nem lehetett célul tűzni. *A települések, üzemek múltjának kutatása így szükségszerűen sokkal kevesebb új ismerettel gyarapította az országos történetírást, mint arra hivatott lett volna.* A helytörténetírás így valóban keveset vagy semmit sem nyújtott, nem kis részben dilettánsok szakterületévé vált. A kör tehát bezárult.

Az 1960-as évek végén, a gazdasági és irányítási reformok következményeként a történettudomány berkeiben is jelentős, pozitív változás történt: a megyei levéltárak, múzeumok tanács felügyelet alá kerültek. Mint a sivatag a ritka eset után, hamarosan kivirult az addig kopár táj. A megyei tanácsok, mint a területi közgyűjteményi szervezetek fenntartói — bár korántsem minden esetben — mint a helyi tudományos élet egyik bázisát kezdték kezelni és támogatni a múzeumokat, levéltárakat, nagy könyvtárakat. Alig egy évtized alatt nem csupán az égető raktárgondok enyhítésére történtek lépések, hanem a közművelődési tevékenység is fejlődött és a tudományos kutatómunka folytatásának a lehetősége is sok helyütt szépen javult. Tanulmányokat tartalmazó évkönyvek, történeti olvasókönyvek és forráskiadványok sora jelent, jelenik meg.

A változások másik, legalább annyira fontos tényezője a levéltáros, muzeológus gárda felrészülése az egyetemről több-kevesebb kutatói felkészültséggel érkező, de töretlen elszántságú fiatal tudományos munkatársakkal. A vidéki tudományos jellegű intézményekben, fővárosi közgyűjteményekben dolgozó, kutatások tárgyálul lokális témákat választó tudósjelöltek szorgalmas munkálkodását bizonyítja, hogy — miként azt a *Honismeret* helyi kiadványok terén egyedülállóan teljes bibliográfiájában felsorolt művek sokasága is jelzi — a magyar történettudomány éves termésének a többségét és az alap kutatások túlnyomó részét teszik ki az általuk írt tanulmányok, közlemények, könyvek. A sokszor egymástól több száz kilométerre élő, hasonló érdeklődésű kutatók állandóan visszatérő panaszai közé tartozik az szakma színvonalas műveléséhez alapvetően fontos módszertan — fogalmak, forrástípusok, feldolgozási módszerek — megvitatása, tisztázása iránti igény. Ugyanakkor egyre késik az alap kutatások új felismeréseinek a beépülése a nemzeti történetet összegző művekbe, jöllehet — mint arra a salgótarjáni konferencián elhangzott előadásában Benda Gyula is rámutatott — immár aljában indokolatlan a „magas” tudomány képviselőinek a helytörténészekkel szemben előszeretettel használt „dilettáns” vagy „provinciális” jelzője. Az intézményes és szervezési viszonyok alapvetően semmit sem változtak az 1950-es, 1960-as évek tudományos munkamegosztását tükröző állapotokhoz képest, így a helyi kutatásoknak mindmáig nincsen országos szakmai fóruma. A Magyar Történelmi Társulat kebelén belül ugyan az 1970-es évek elején — Szabad György szorgalmazására és vezetésével — alakult egy helytörténeti szekció, azonban a közérdeklődés ellenére a szűkös anyagi lehetőségek miatt és egyéb — nevezik így: szubjektív — okokból tevékenysége abbamaradt. A helyi kutatások módszertani fórumává a *Honismeret*, a Hazafias Népfront honismereti bizottságának folyóirata vált, de ez az 1973 óta megjelenő, egyre népszerűbb, a határokon túl élő magyar műltfeltárók munkásságát missziószerűen számon tartó és a hazaszeretet nemes érzését ápoló, a szűkebb és tágabb pátria megismerését szolgáló lap sokfelé irányuló — zömmel mozgalmi és közművelődési jellegű — publikációi között csak ritkán jelennek meg a történettudomány forrásait, azok feldolgozását tárgyaló — az öntevékeny néprajzi kutatókat segítő gyűjtési útmutatókhoz hasonló, a településtörténet kutatását szolgáló módszertani cikkek.

A magyar társadalom múltját kutató fiatal történészek, néprajzosok, szociológusok egy kisebb baráti csoportja néhány éve szabad fórumon összeült, hogy megvitassa egymás elkészült, kiadás előtt álló kéziratok tanulmányait. Az eleinte a KSH Könyvtára Történeti Statisztikai Csoportján, majd a MKKE Gazdaságtörténeti Tanszékén tartott beszélgetések tőrszárdájának a kialakulása is jelezte, hogy égető szükséglet kielégítésére vállalkoztak a szervezők — Benda Gyula, Faragó Tamás, Kövér György. A további lépés ügyében A. Varga László, a Nógrád megyei Levéltár igazgatója tette a legfontosabb lépést, amikor újból megteremtette egy országos konferencia megrendezésének a lehetőségét. A szervezők körlevélre az ország egyetemlein, főiskoláin, közgyűjteményeiben dolgozó tudományos kutatók közül mintegy 150-en válaszoltak igenlően, így — már csak a javasolt előadások témáinak sokszínűsége miatt is — reálisnak bizonyult az előzetes felkutatás, hogy a konferencia körképét adjon a XVIII—XX. századi magyar társadalomtörténeti kutatások helyzetéről, a leginkább kutatott területekről, témakörökről, az alkalmazott módszerekről és a felhasználható főbb forrástípusokról. Az eredményes munka elősegítésére a résztvevők előre megkapták 15 előadás teljes szövegét és valamennyi referátum összegzését.

A konferenciát festői környezetben, a salgói vár romjai alatt kiépített Tóstrand mellett, az SZMT Oktatási Bázis modern épületében 1986. szeptember 28—30. között rendezték meg. A több, mint 130 résztvevőt dr. Horváth István, a Nógrád Megyei Tanács V. B. Művelődési Osztályának vezetője köszöntötte, majd rögtön sor is került a szekcióülések megnyitására.

Időrendi és logikai sorrend alapján az első témakörnek a *Bácskai Vera* elnökletével lebonyolított *Nemesek és polgárok a helyi társadalomban 1848 előtt* címmel összefogott 9 referátumot tekinthetjük. A megyei és városi levéltárakban nagy tömegű későfeudális-kori összeírás maradt fenn, amelyből — kellő forráskritikai, jogtörténeti és statisztikai ismeretek birtokában — rekonstruálható egy-egy település vagy egész vármegye,

illetve egyes társadalmi rétegek, csoportok összetétele, rétegződése. Aligha véletlen, hogy e szekcióban — és a hozzá kapcsolódó esti vitában — túlnyomórészt jelenlegi vagy egykori levéltárosok tartottak előadásokat, hiszen a prestatistikus korszak társadalomtörténetének a kutatásához alapkövetelmény a latin nyelvű levéltári források megértésének a feltárásban és kritikai kezelésében való jártasság.

A magyar polgári átalakulásban főszerepet játszó nemesség társadalmi szerkezetének a feltárása — bármily hihetetlen — csupán az elmúlt 5 évben indult meg, de máris több, igen figyelemre méltó új megállapítással gyarapította reformkori társadalomról szerzett ismereteinket. A konferencián jelen volt és beszámoló is tartott a „nemességkutatás” új — a korábbi családfa összeállítóktól gyökeresen eltérő — módszereivel kísérletező valamennyi történész, így a hallgatóság a legfrissebb módszertani eredményekkel ismerkedhetett meg, ami érdekességén túl felettebb hasznossá is tette a szekciót. A vizsgálatok forrásanyaga országosan nagyjából azonos: minden levéltárban számos, a nemesi felkelések költségeinek a vagyon, vagy jövedelem arányában történő kivétele céljából készült összeírás őriznek, melyek alapján statisztikailag is kimutatható egy-egy vármegye teljes nemességének a vagyoni vagy jövedelmi tagozódása. Az előadók közül *Erdmann Gyula* a zempléni, *Hudi József* a veszprémi, *Ódor Imre* a baranyai, *Láczay Magdolna* pedig a Rétközben élő nemesi társadalom rétegződését vizsgálva alapszámban azonos eredményre jutott: valamennyi megyében, térségben óriási tehetőségbeli különbség alakult ki a XVIII—XIX. századra a nagy tömegű, földtelen és nyomorgó armalisták, illetve a kis számú, de annál módosabb, a politikai életben vezető szerepet játszó bírtokos nemesek és főnemesek között. Másrészt a nemesi kiváltságokat élvezők mind nagyobb részének a városokban, mezővárosokban való tömörülése és „polgári” foglalkozás — hivatalnokság, uradalmi tisztség vagy kézművesség — vállalása vált jellemzővé, ami jelzi a nemesség mind nagyobb részének a polgári életformához való igazodását. Úgy véljük, még feltétlenül egységesen kell használni a nemesség különböző csoportjainak a megnevezésére a történelmileg kialakult közjogi kategóriákat (így a „kisnemes” helyett az „armalista”, vagy egyetlen nemes, az arisztokrata helyett a — világi vagy egyházi — főrend kifejezés a pontos) és a statisztikai feldolgozás sémáját (nomenklátúra, mennyiség- és osztályközök) is „szabványosítani” kell.

Benda Gyula: Egy mezővárosi közösség rekonstrukciója 1700 és 1850 között. Kérdések és lehetőségek Keszthely példáján című előadása az egész konferenciának elméletileg és módszertanilag irányt szabó gondolatmenetet tárt a résztvevők elé. Rámutatott a „magas” tudományok és nálunk kissé lenézett helytörténet megosztottságán való túllépés szükségességére és ösztönzött a francia, angol, német regionális és lokális kutatások fogalmi apparátusához, módszertanához való alkalmazkodásra. Erre maga mutatott példát egy agrárváros paraszti polgárosulásának a folyamatát rendkívül sokoldalú és a korábbinál jóval szélesebb forrásbázisra támaszkodó — anyakönyvekből, összeírásokból, leltárakból, személyi iratokból név szerint azonosítással elért — rekonstrukciójával. Jól illeszkedett ide *Horváth D. Tamás* referátuma, aki egyetlen keszthelyi polgár, *Steindl György* rézműves gazdasági, társadalmi kapcsolataira, vagyoni helyzetére és életmódjára összpontosította kutatásait. Bizonyos személyek vagy egy időben született emberek csoportja — szakzsargonban a kohorsz — az életpályának, vagyoni, közéleti, kulturális stb. szintjének a legkülönbözőbb forrásokból való összegyűjtése és összehasonlítása, amit egy angol kifejezés — personal reconstruction — tükörfordításával személy rekonstrukciónak nevezhetnénk, nagyon izgalmas és más kutatók szíves figyelmébe is ajánlandó. Két észrevételünk azonban van. Tapasztalatból tudjuk, hogy egy közösség — még egy kis falu, nemhogy egy jelentős mezőváros — ilyen mélységű rekonstrukciója mennyire időigényes. Legálább 6–8 éves munka kell az összes forrásnak a személyek azonosításán nyugvó kiaknázásához, ennyi gürdölést pedig csak néhány megszállott tud vagy akar ráldozni e sok újat hozó, de — legalábbis honunkban — alig méltányolt témakörre. Tartunk tőle, hogy „józan mérlegelés után” sokan lemondanak róla és elegánsabb, könnyebb feladatot vállalnak. A másik probléma már sokkal inkább „vis maior”: ui. alig néhány olyan helység akad, ahol egyszerre és egymás mellett fennmaradtak az ilyen mélyfűréshez nélkülözhetetlen források. Keszthely és a *Festetics*-uradalom forrásellátottsága ui. kivételesen jó. Általában azonban az a jellemző, hogy az országos és megyei adóösszeírások mellett legfeljebb az anyakönyvek maradtak fenn és az átlagosnál kedvezőbb helyzetet élvez az a kutató, aki több-kevesebb uradalmi gazdasági és úriszéki iratra vagy céhnyagra támaszkodhat. Ennyi pedig kevés a franciákkal, angolokkal való versenyhez.

Jómagunk *A mezővárosok társadalmi Nőgrád vármegyében a török hódoltság utolsó szakaszától a jobbágyfelszabadítás végrehajtásáig* című beszámolóinkban arra kerestünk választ, mennyiben különbözött egymástól a 12 nőgrádi oppidum jogállású település társadalmi szerkezete és mennyiben meghatározó a népességszám, a kereskedelmi élet fórumait alkotó vásárok és a hivatásos kereskedők, kézművesek száma, szakmai megoszlása a városi szerepkör jelentőségének a statisztikai mérésében. Igyekeztünk bizonyítani, hogy ha az országos összeírásokon túl helyi — vármegyei, városi, uradalmi — forrásokat is alaposan feltárjuk, a városiasodás olyan jellemzőit is megvizsgálhatjuk, mint a nemesi — honoratior réteg tömörülése, vagy az önkormányzat és az urbéri viszonyok kedvező, vagy kedvezőtlen volta. Az eredmény így Nőgrád megye vonatkozásában némiképpen eltér az eddigiektől, mert az országos forrásokon alapuló vizsgálatok szerint város jellegűnek minősülő két oppidum — Balassagyarmat és Losonc — mellett a kicsiny, de nagyon fontos ipari és elég jelentős kereskedelmi központ jellegű Gács is városnak tekinthető.

A városi polgárság társadalmi átretegződésével két referátum is foglalkozott. *Nemes Lajos* Eger XVIII. századi adóösszeírásait vette vallatón. Teljes joggal mutat rá, hogy e korszak városainak társadalmi a magyar történetírás „egyik legelhanyagoltabb területe”, pedig nagy szükség lenne az összehasonlító kutatásokra. Eger példája is mutatja a városi adóösszeírások hiányosságát, minthogy a „lakosságunk csak kis körére, kb. 1/4 részére terjednek ki” és sok családfőnek nem tárják fel a társadalmi jogállást — ezért feltétlenül szükséges lenne, ha a példamutatóan alapos kutató megnézné az anyakönyveket is. A másik referátumban *Gajáry István* egy

népes pesti polgárcsalád, a *Hufp-Mayerhoffer* familia tagjainak társadalmi pályafutását és — hagyatéki leltárak alapján — életmódját foglalta össze a XVIII—XIX. század fordulóján.

A szekció munkáját hosszú esti beszélgetés tette teljessé, ahol a ritkán kutató társadalmi csoportokról esett szó, így *Szomszéd András* a *cigánysággal* kapcsolatos forrásokat ismertette, *Darkó Jenő* a XVIII. században a kereskedelemben oly fontos *görögkeleti* népességről, *Kellner Judit* pedig ehhez kitűnően kapcsolódva az *egri „görög” kereskedőkről* folytatott kutatásairól számolt be.

A második szekcióülés *Für Lajos* elnöklétével *Agrártársadalom — paraszti társadalom — paraszti család* címmel 7 előadást hallgatott meg. Két fiatal kutató *Kaposi Zoltán* és *Papp Klára* — mindketten a debreceni egyetem Történeti Intézetének munkatársai — egy-egy egész megyében, Somogyban, illetve Biharban vizsgálta a nagybirtokok és a rajtuk élő jobbágy népesség kapcsolatát. Vizsgálati szempontjuk érdekes módon ellentétes: míg *Kaposi Zoltán* a somogyi nagybirtokosok anyagi és birtokviszonyainak, majorsági gazdálkodása mértékének a rekonstruálására összpontosítva kezdett sokéves munkát igénylő kutatásába, addig *Papp Klára* elsősorban a jobbágy társadalom rétegződésének, az úrbérrendezés hatásának a feltárását tűzte célul, ezért foglalkozik az uradalmakkal is. Mindkét megközelítés indokolt és remélhető, hogy fontos témájuk kutatása szép eredménnyel fog járni.

Knézy Judit a *csurgói Festicsts-uradalom* alkalmazottainak az 1780-as évekből fennmaradt, konvenciók szerződéseket és „munkaköri leírásukat” tartalmazó gazdasági utasítást ismertette. Különös jelentőséget ad a forrásnak az, hogy valószínűleg ez a legkorábbi részletes leírás a később milliós tömeggé duzzadó „puszták népe” életmódjáról. *Szabó László* *Családszervezet és családi gazdálkodás a Jászságban a XVIII—XIX. században* címmel foglalta össze negyedszázados munkássága egyik fő témájában elért eredményeit. *Klaniczay Gábor* színes referátuma a *boszorkányvadás* a XVIII. századi magyar városokban és mezővárosokban történő tömeges megjelenésének újfajta, csoportszociológiai módszerű megközelítésének a lehetőségét mutatta be.

Több előadó foglalkozott az újabb társadalomtörténeti kutatások egyik legérdekesebb vizsgálati tárgyával: „egyszerű családok” — parasztok, polgárok, dzsentrik, zsidó kereskedők — társadalmi pályafutásának több nemzedéken át történő nyomon követésével. E szekció keretében földműves családok krónikájáról hangzott el három referátum: *Ortutay András* egy *esztergomi ház- és szőlőtulajdonos familia*, *Szuhay Péter* — figyelemre méltóan kidolgozott módszerrel — egy besenyőtelki „*kisnemes*” (inkább *armalista!*) nemzetség, *Takács Éva* pedig egy *somogyi parasztcsalád* életét és felemelkedését, illetve lesüllyedését mutatta be.

Ez a téma folytatódott a következő, *Vörös Károly* elnöklétével megtartott szekcióülésen is, melynek előadásai *A polgári társadalom bázisa — tőkés rétegek, nemesség polgárosodás* nagy problémakörének tisztázásához járultak hozzá. Itt ui. *Halmos Károly* és *Kövér György* két 1869-ben csödbe jutott bevándorolt kapitalista vállalkozó, *Gregersen Gutbrand* és *Koben I. I.* pályájával és társadalmi illetve gazdasági kapcsolatrendszerével foglalkozott, vagyonleltáraiknak a közgazdaságtudomány fogalmait és módszereit alkalmazó, ezért sok újat hozó vizsgálatával. *Lakatos Mária* viszont egy 1848 előtt „középbirtokos nemesnek” minősülő familia, a báró *Berzeviczy-Szmrecsányiak házasodási és gyermekvállalási* — tehát demográfiai — viselkedését, illetve polgári kori társadalmi státusuk és pozíciójuk alakulását követte nyomon 150 éven át — egészen napjainkig.

A szekció referátumainak másik felében elhangzott előadások egy-egy vármegye, vagy városi polgári társadalmi szerkezetének az 1848 utáni átalakulását vizsgálták. *Glósz József* *Kapitalizálódás, tőkeépződés a Tolna megyei középbirtokos nemesség körében 1830 és 1867 között* témájú referátuma pl. birtokostyál-egyezmények, hitelbetáblázások és uradalmi iratok együttes, tömeges felhasználásával sikeresen oldotta meg azt a nehéz feladatot, hogy egységes folyamatként mutassa be a forrásbázis tekintetében az 1848-as polgári átalakulással élesen elválasztott korszak átértékesődését. *Kosján László* *A gazdasági elit Nógrád megyében a dualizmus időszakában* című előadása csakúgy, mint *Tóvári Judit* *Polgárosodás és helyi hatalompolitika 1872—1917* című — elsősorban Miskolc városára vonatkozó — kutatása egyaránt a virilisjegyzéket dolgozta fel, hogy — a gazdacimták, kompasszok, cégbiroisági iratok stb. adataival kiegészítve — rekonstruálja egy közigazgatási terület leghetesebb polgári csoportjának összetételét és az idők során bekövetkezett változásokat — pl. a hagyományos nemesi vezető réteg és a feltörekvő zsidó kereskedők, gyárosok arányának módosulása — mibenlétét. *Marjanucz László* referátuma is hasonló forrásokból érzékeltette *A szegedi zsidó vállalkozó polgárság társadalmi mobilitását* a XIX. században.

Most pedig elnézés kell kérnünk olvasóinktól és az érintett előadóktól, mert — részben helyi hiányban, részben pedig hozzáértésünk csekély volta miatt — a további két szekció előadásainak ismertetését rövidre kell fogognunk. Vonatkozik ez az *Értelmiségi csoportok, társadalmi egyesületek a XIX—XX. században* témakörű, *L. Nagy Zsuzsa* által vezetett szekcióra, ahol pedig a polgári liberalizmus korában felélenkült társadalmi élet lüktetését érzékeltették a hallgatók a referátumokban. *Kiss Géza* a dunamelléki református egyházkerület XIX. század eleji igazgatási, oktatási, szegénygondozási intézményeiről és az ekleziák alkalmazottainak helyzetéről adott elő, *Mazsu János* az 1869. évi népszámlálás alapján vizsgálta a debreceni értelmiség társadalmi viszonyait. *Pifkó Péter* az esztergomi kulturális egyesületek és a bennük vezető szerepet játszó családokról, *Tóth László* pedig a besenyőtelkiek XX. századi intézményesült emberi érintkezési formáival és a közéletiség alakulásával foglalkozott. A polgári egyesületi élet fórumainak, működésének kutatását napjaink élénk klub és egyesületi mozgalma önmagában is időszerevé teszi. Ezért különösen érdekes volt a három egyesületi témájú előadás: *Böszö* a két világháború közötti Budapestben vizsgáلتa a társas élet megnyilvánulásait, színtereit. *Beáta* pedig a *Sándor* a dualizmus-kori Somogyban, *Tóth István* a felvidéki szlovákiaság vonatkozásában, *Nagy*

Beáta pedig a két világháború közötti Budapestben vizsgáلتa a társas élet megnyilvánulásait, színtereit. Végül a *Nagy Endre* által vezetett *Hierarchia és bürokratizálódás* (XVIII—XX. század) című szekcióülés is fontos és izgalmas témákról folytatott eszmecsere. Ismeretes, hogy az 1848 és 1948 közötti száz esztendő alatt a szakképzett és nyugdíjra jogosult tisztviselők — így minisztériumi, törvényhatósági tisztviselők, betöltői,

vasúti és postai „tiszték” — valamint a hivatásos katonatisztek valóságos külön kasztokat alkottak a magyarországi polgári társadalomban. E jelenséget boncolgatták *Benedek Gábor* Minisztériumi tisztviselő és dualizmus idején, *Gyarmathy Zsigmond* Adalékok Kállay Miklós szabolcsi főispán, később miniszterelnök portréjához, *Majdán János* Vasutasok Magyarországon (1846—1918), *Sudár Kornélia* a budapesti omnibusz-vállalkozók és társulásaik, továbbá hadtörténeszek: *Zachar József* XVIII. századi franciaországi magyar huszárokról, *Bona Gábor* 1848—1849-es honvédtisztek, *Szakály Sándor* a II. világháború katonai elit származási, nemzetiségi összetételére vonatkozó kutatásai eredményéről számolt be — szóban, vagy írásban.

Újabb fontos témablokkot alkottak azok az előadások, amelyek az 1869 és 1941 között tízévente elvégzett népszámlálások és más átfogó források alapján immár országos társadalomtörténeti folyamatok vizsgálatára vállalkoztak. *Tóth Zoltán* maguknak az 1869 és 1900 közötti népszámlálásoknak a modernizálódó foglalkozásstatistikai nomenklatúráját vizsgálta elméleti szempontból. *Vörös Károly* a főrendiház 1885. évi szervezeti reformjáról, vagyis a hagyományos feudális arisztokrácia polgári (azaz vagyoni) szempontú „megrostatásának” következményeit vizsgáló, most kezdett kutatásairól, *Gyáni Gábor* a két világháború közötti munkásság migrációjáról és a mobilitásról, *Lengyel György* pedig e korszak gazdasági elitjének szerkezetéről írt beszámolót. Mindazonáltal a statisztikai adattömegek feldolgozása mellett is nélkülözhetetlen az „esettanulmány”, amelyeket e szekcióban *Fülöp Éva Mária* Gazdatisztek a Tihanyi Apátság uradalmában 1848—1945 között és *Szili Ferenc* A műszaki és adminisztratív tisztviselők élet- és munkakörülményei a MIR Kaposvári Cukorgyárában a két világháború között című előadásai képviseltek — igen színvonalasan.

A háromnapos konferencia a szervezőknek, a résztvevőknek és a tudományos kutatásnak egyaránt hasznára vált. A résztvevők nagy száma eleve bizonyította, hogy a társadalomtörténet kutatói: a fiatal és középkorú historikusok, levéltárosok, szociológusok és a levéltári források iránt mind több érdeklődést tanúsító néprajzosok és most és a jövőben is igénylik a színvonalas vitalforumot. Bebizonyosodott, hogy a zömmel nem „elsőrangú” akadémiai vagy egyetemi kutatóállásban dolgozó muzeológus, levéltáros, könyvtáros foglalkozású tudományos munkatársak eredményesség és színvonal tekintetében meg „helytörténeti” témákban is értékeset alkotnak. A Nógrád Megyei Tanács segítőkészségéből a csaknem felszár referátum a közeljövőben *számítógépes feldolgozásban* is megjelenik és minden remény megvan arra, hogy a társadalomtörténeti kutatók a következő években Salgótarjánban teljes plénumban, egyes szekciók pedig Gyulán és más megyei levéltárakban kisebb csoportokban folytathatják eszmecsereiket.

Pálmány Béla

Honismereti munka egy angyalföldi könyvtárban

A Fővárosi Szabó Ervin könyvtár (FSZEK) XIII. ker. főkönyvtára, közismertebb nevén a Dagály utcai könyvtár, a szokásos közművelődési szerepkörön kívül néprajzi és földrajzi szakrészleggel, valamint — egyelőre nagyon szerény — *helytörténeti anyaggal* rendelkezik. Ezeket szeretnénk bemutatni, jóllehet tevékenységünk nem választható el mereven a könyvtár, esetenként még a hálózat, a FSZEK egészének munkájától sem.

A könyvtári munka viszonylag új „hajtásai”, az ún. *szakrészlegek*. Az ismeretterjesztő irodalom iránti megnövekedett igény hozta létre őket. Fővárosunkban az újonnan könyvtári célokra létesített könyvtárak mindegyike sajátos profilt alakíthatott ki. Kelenföld „specialitása” a biológia, a régi Erzsébetvárosé a nyelv- és irodalomtudomány. A kőbányai a képzőművészet népszerűsítésének nemes feladatát vállalta magára. Kerületünk a néprajzi és a földrajzi művek szélesebb körű gyűjtésének feladatát kapta meg. Ez egyben felelősséget is ró ránk. Tekintettel arra, hogy országszerte alig fordul elő földrajzi szakrészleg, a néprajzi pedig tudomásunk szerint az egyetlen, így hazai tapasztalatokra nem alapozhattuk munkánkat, ezért külföldi példákblól merítettünk néhány ötletet, másrészt hazai néprajzi, földrajzi szakkönyvtárak egy-egy bevált módszerét alkalmaztuk.

A népes angyalföldi munkáskerületben már régóta váratott magára egy nagy közművelődési könyvtár kialakítása. Hálózatunknak vannak ugyan kisebb-nagyobb fiókjai a kerületben, de ezek jóformán csak a hagyományos könyvkölcsönzést tudják ellátni, gyakran még a folyóiratok, kézikönyvek helyben olvasása is nehézségekbe ütközik. Könyvtárunk már korszerű elvek szerint létesült. A kétszintes épület földszintjén kapott helyet a gyermekkönyvtár, a folyóirat-lapozgató, a kiállító- és előadóterem. Az emeletre felvezető lépcső falát Péli Tamás nemzeti identitást tükröző pannója díszíti. A felső szinten találjuk a felnőttek által kölcsönözhető 70 000 kötetes állományrészt, a zenei részleget, az olvasótermet a helyben használható kézikönyvekkel, bel- és külföldi lexikonokkal, enciklopédiákkal, folyóiratokkal. Itt kapott helyet a *néprajzi és a földrajzi szakrészleg* is.

Könyvtárunk gyűjti a néprajzi, népzenei és földrajzi könyveket, felvételeket és más dokumentumokat. A korábban megjelenő műveket a hálózat többi egysége révén több-kevesebb sikerrel tudtuk pótolni. A hézagokat, valamint a tudományág immár klasszikusnak számító „darabjait” antikváriumblól próbáljuk beszerezni. Ezen a téren már jelentős eredményeket értünk el. Így jutottunk hozzá többek között Herman Ottó: A magyar halászat könyve, Cholnoky Jenő: A föld és élete című munkáihoz. Némely műveket az Országos Széchényi Könyvtár fölös példányaiból kaptunk meg. Jelentősen növelik állományunk használható-

ságát az ún. „kötelességek” is. Ezeket a nyomdától kapjuk az Országos Széchényi Könyvtár és központunk közvetítésével. Ezáltal sok könyvesbolti forgalomba nem kerülő kiadványhoz is hozzájutunk, melyek szakrészlegeink számára igen fontosak. Például: a KLTE Néprajzi Tanszékének, valamint az MTA Dunántúli Tudományos Intézetének Közleményeihez is. Az ELTE Foklore és Tárgyi Tanszékének füzeteihez csere útján jutunk. Intézményi kapcsolataink révén szerezzük be az MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, a Néprajzi Múzeum, a Magyar Néprajzi Társaság kiadványait. Büszkék vagyunk a külföldi, főleg nyugati kiadású, s zömmel egzotikus népeket, tájakat, Európá egy-egy országát, városát bemutató könyvekre is. A gyarapításnál szem előtt tartjuk a határ- és rokon területek irodalmát is. Különös hangsúlyt fektetünk népzenei dokumentumok beszerzésére. A hangzóanyag a zenei részleg állományába tartozik, de a Pátiria című hanglezemléssorozat és a világ népeinek zenéjét reprezentáló UNESCO-felvételek kiegészítik a néprajzi szakrészleg állományát. A vizuális dokumentumokat a képeslapok, a diapozitívok, térképek képviselik.

A gyűjtemény használhatóságát növeli a sokoldalú *feltárás*. A könyvtárakban megszokott katalógusokon kívül szakrészlegeink speciális, ún. tárgyszókatálogosokat is kiépítettek. Lényege, hogy a dokumentumban, könyvben kifejtett témát tömör fogalmakkal, tárgyszavakkal jelezzük, melyeket abécé szerint rendezünk. Az olvasók által is jól használható katalógusfajta jelentősége a jövőben, a számítógépek könyvtári terjedésével fokozatosan növekedni fog. Tekintélyes mennyiségű néprajzi és földrajzi publikáció jelenik meg folyóiratokban is. Ezek összegyűjtése az analitikus katalógusban részben már elkészült.

Az állomány összetételéből, feltártságának mértékéből már a *használók* lehetséges köre is kitűnik. Közművelődési könyvtár lévén elsősorban a *néprajz iránt komolyabban érdeklődő nagyközönségre számítunk*. Céljaink közé tartozik — természetesen — az oktatás segítése is. Ugyancsak feladatunknak tartjuk a szakkörök szakirodalommal való ellátását is. A néprajz ugyan egyelőre nem szerves része a középiskolai oktatásnak, de az újonnan bevezetett honismeret című tantárgytól némi előrelépést várunk. A Képző- és Iparművészeti Szakközépiskola második évfolyamában kötelező tananyag a néprajz. A velük kialakított kapcsolat eredményeként több tanuló használja a könyvtárunkat, rendezvényeinket is látogatják. A közeli Közgazdasági Szakközépiskola diákjai szakrészlegeink igénybevételével készülnek fel a tanórákon tartandó országismertető előadásaira. Korlátozott mértékben a főiskolai, egyetemi hallgatók igényeit is ki tudjuk elégíteni, de ezen a téren még van tennivaló.

Jól szolgálják könyvtárunk — s egyben szakrészlegeink — propagandáját különféle *rendezvényeink*. Kiemelkedő volt ezek sorából Vikár László finnugor népenet reprezentáló lemezeinek a szerző által történő bemutatása. Nagy érdeklődést váltott ki olvasóink körében Domokos Pál Péter a moldvai szángólok történetét, néprajzát ismertető, vetítéssel egybekötött előadása is. Az estét Faragó Laura által előadott népdalok tették még emlékezetesebbé. Ördögh László zenepedagógus helyszíni hangfelvételek és diáképek alapján mutatta be a perui indián népenet és népszokásokat a széles körből verbuválódott érdeklődőknek (a hallgatóság soraiban „valódi” indiánok is voltak). Ezek az események egyúttal a zenei és a néprajzi részlegek egybefonódását, együttműködését is reprezentálják. Más alkalommal Peterdi Vera muzeológus beszélt arról, hogy ünnepeltek elődeink. Nevezetes esemény volt Baloghné Horváth Terézia előadása a népi ékszeréről. A földrajz és a néprajz egységét Balogh János ökológus színes élménybeszámolója illusztrálta. A természetvédelem fontosságát hangsúlyozva, „öt világrész útjait” bejárva a néprajzi kuriózumokra is felhívta a résztvevők figyelmét.

Könyvtárunk legnagyobb rendezvénysorozata a „... a megye bemutatkozik”. (Erről Szabó Józsefné igazgatóhelyettes tollából jelent meg tudósítás hálózatunk lapjában, a Könyvtári Híradóban.) A továbbiakban ebből veszem az idézeteket. Eddig három „céljában azonos, megvalósulásában hasonló” kiállítást rendeztünk: Somogy, Bács-Kiskun és Szolnok megyékét. A sorozat célja, hogy közel hozza hazánk népi kultúrájának, népművészetének, népi mestereinek tárgyi kincseit a városi emberekhez, diákokhoz, gyerekekhez, izelítőt adjon azokból a kiadványokból, amelyek a kincseket felkutató, megőrző munkáról szólnak, s a megyei könyvtárak, múzeumok műhelyeiből kerülnek ki... Nem titkolt szándékunk, hogy könyvtárunkba vonzzuk... mind a gyökereit, hagyományait kereső ember érdeklődését, mind napjaink világtudó vándorait”. Az első két megye kiállítással egybekötött bemutatkozóját a HNF Országos Tanácsának Honismereti Bizottsága, központunk kapcsolatszervezési és propagandaosztálya, valamint a könyvtárunk közösen szervezte. *Somogy* nyitottuk a sort, mivel itt folyik legrégebben és legeredményesebben a honismereti munka. A következő Bács-Kiskun megye volt. Szolnok megyét már mi hívtuk meg, két türkevei szobrász könyvtárunkban rendezett kiállítására.

A megyebemutatók értékes kapcsolatokat teremtettek könyvtárunk számára, amiket szeretnénk a jövőben is megtartani. Ezt a reményünket erősíti, hogy két megye vezetősége viszonzásul megrendezte a FSZEK Budapest-gyűjteménye és Propaganda-kapcsolatszervezési osztálya által összeállított Buda visszafoglalása című kiállítást, s ezek kaposvári, majd kecskeméti megnyitójára meghívták könyvtárunk munkatársait is. (A szolnoki kiállítás előkészítése folyamatban van.)

Az *önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtőmozgalommal* való kapcsolat kialakítása érdekében is megtettük első lépésünket. Két ízben is részt vettünk a néprajzi és nyelvjárási gyűjtőtálalkozón. Ugyancsak képviseltettük magunkat a budapesti helytörténeti konferenciákon is. Az itt kialakult személyes kapcsolatok hozzásegítettek bennünket a kerületi helytörténeti munka és napi tevékenységünk összekapcsolásához. A Jelenics József vezetésével működő klub kéziratok anyagának tárgyszavazása jelentette az első közös lépést.

Úgy érezzük, hogy közösek céljaink, elképzeléseink e tömegmozgalmakéval, s így — némi kiegészítéssel — magunkénak vallhatjuk Julius Lips német etnográfus hitvallását: „A néprajz célja: a népek békeje.”

A derceni templom
fölrata

Nyelvjárási gyűjtőúton Kárpát- Ukrajnában

Hosszú idő óta először került sor nyelvjárásgyűjtésre az egykori Kárpátalján (helyi terminológiával: a Szovjetunió Kárpátontúli Területén). Az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport oktatói és hallgatói 1987. április 10-16. között az Ungvári Állami Egyetem Magyar Tanszékének meghívására nyelvjárásgyűjtésre utaztak Kárpát-Ukrajnába. A vendéglátók valóban mindent megtekinttek, hiszen ilyen szeretettel, odaadással és kíváncsisággal magyar kutatót ritkán fogadnak manapság. Az ungvári tanárok és diákok sokszor saját pénzükhöz látták vendégül a magyar egyetemistákat.

Két egész napos gyűjtésre került sor Dercenben (Driszina) és Nagyberegen (Beregi). Bár a magyar köznyelvi hatást meglehetősen erősnek kell feltételezni ezen a területen (a magyar rádiót hallgatják, televíziót nézik), Dercenben mégis különlegesen archaikus és érdekes nyelvjárást sikerült fölfedezni, lejegyezni. A nyelvjárás különlegessége, hogy az *e* tájon megszokott záródó diftongusok (*kéiz*, *voult*), mellett nyitódó diftongusokat (*sziep*, *taniet*) is használnak. Balogh Lajos, az ELTE nyelvésze a helyszínen úgy vélekedett, hogy az illabiális *a* hangot leszámítva a derceni nyelvjárás sok jegyben hasonlít a palóc nyelvjárásra. Ennek történeti okait még senki sem vizsgálta. A kárpátaljai nyelvjárás egyebekben is sok érdekességet tartalmaz. A már korábban is dokumentált viski nyelvjárás a mezőségire hasonlít, Rákos faluban az illabiális *a*-zást figyelték meg, ami palóc sajátosság. A nagyberegi nyelvjárás a helyszínen végzett vizsgálatok alapján közelebb áll a keleti nyelvjárástípushoz.

A magyar nyelvjáráskutató egyetemistákat és tanáraikat nagy szeretettel fogadták a magyar falvakban. A derceni iskolában a szülők és gyermekek lakodalmi ebédet varázsoltak, népi ihletésű műsort adtak. A derceni főtúcán a kispadon üldögélő emberek megszólították, s alig akarták útjukra engedni a „magyarországi magyar” fiatalokat. A falvak rendezettek, a derceni kazettás famennyezetű templomot nemrégiben újították föl. Ezt a templom ajtaja fölött díszelő felirat is hirdeti, csakúgy mint a templom egész történetét. Nagyberegen a falu központjában található a művelődési ház. Ennek két helyiségében a helytörténeti kiállítás kapott helyet (beregi szöttek, szövőszék, festett és faragott bútorok), de van itt könyvtár, klubszoba, továbbképzési szakterem is.

Szinte minden portának kiterjedt gazdasági udvara van: tehenet, disznót, aprójószágot tartanak. A legtöbb háznál személygépkocsi (Lada, Moszkvics, Volga), néhány helyen kistraktor van. Nagyberegen néhány házban 5-6 éve kísérleteznek a „fóliázással”. Magyar szakkönyvekből tanulják a módszert. Magyar újság minden házba jár (Népszava, Képes Újság, Szabad Föld, Kertészet és Szőlészet stb.). Magyarországról bőven kapnak információt ezekből az újságokból, valamint a rádió és televízió műsoraiból. A kárpátaljai magyar lakosság körében az időszámítás is a budapesti idő szerint történik, a hivatalos, „moszkvai” időt külön hangsúlyozzák. A helyi híreket a Kárpáti Igaz Szó című napilap szolgáltatja, s ennek a lapnak különböző mellékletei adnak fórumot a helyi kulturális életnek (Kiskárpáti Igaz Szó a gyermekeknek, Lendület az új művészi törekvéseknek). Évente jelenik meg a Kárpáti Kalendárium, amely az irodalmi, politikai, művészeti cikkek mellett rengeteg hasznos információt, művelődéstörténeti és néprajzi anyagot is közöl. Ez a néprajzi publikálás fontos fóruma.¹

És milyen nyelvészeti-néprajzi-honismereti gyűjtőmunka folyik a Kárpátalján? Szinte minden településen akad olyan lelkes tanító, szakkörvezető, aki szívügyének érzi a népi hagyományok ápolását, fejlesztését. Nagyberegen odáig jutott a lelkesedés, hogy a helytörténeti kiállításon túlmenően a beregi szöttek bevonult a magyar középiskola tantervébe. A 9. és 10. osztályosok a munkára való nevelés jegyében tanulják a hagyó-

¹A legutóbbit a Honismeret 1987. 4. számában ismerte Sándor László. (Szerk.)

Munkács vára

mányos beregi szöttekésztítést. Az Ungvári Állami Egyetem Magyar Tanszékén nyelvészeti és néprajzi kutatómunka egyaránt folyik. Legutóbb fejezték be a kárpátaljai magyar nyelvjárás atlaszát, ami most már megjelenésre vár. A magyar szakos egyetemisták fél éves népköltészeti-néprajzi képzésben részesülnek, gyűjtési gyakorlaton vesznek részt. A tanszéken megtalálhatók ezek a gyűjtések. Sajnos nincs szakavatott néprajzkutató. Jószerével az egyetlen önálló folklórközlés 1974-ben jelent meg (Lizanec, P.—Vaszócsik V.: A kárpátontúli magyar lakosság népballadái. Ungvár, 1974.). A Kárpáti Igaz Szó és a Kárpáti Kalendárium gyakran közöl beküldött meséket, mondákat, balladákat, de ezek tudományos értéke megkérdőjelezhető. A kutatásban előrelépést jelenthetne az Ungvári Állami Egyetem és az ELTE között kialakuló kapcsolat. Rövidebb-hosszabb időre vendégtanár érkezhetne Ungvárra, s egy-egy stúdiómot megtarthatna.

Az ELTE oktatói és hallgatói a szakmai programon kívül baráti találkozókön, kirándulásokon vettek részt. Április 14-én egész napos kirándulást tettek a híres Vereckei-hágóhoz. A hágó ma is határterület: a lvovi és a „kárpátontúli” terület közigazgatási határa. A 839 m magas hágón csak a régi országút vezet át, a jobb minőségű főút északról elkerüli. Csöndes, nyugodt, jó levegőjű táj, közelében ezer métert meghaladó havas hegyek húzódnak. A hágó környéke ma kirándulóközpont faházakkal, emeletes nyaralóépülettel, turistajelzővel. Emléktábla emlékeztet arra, hogy L. I. Breznyev volt a politikai biztosa annak a hadosztálynak, amely 1944-ben ezen a hágón kelt át.

Az alig egyhetes programban lehetőség nyílt a munkácsi vár megtekintésére is. A várból nemrégiben költözött ki egy szakközépiskola. Most nagy ütemben folyik a műemléki helyreállítás. Ungvár várában természetrajzi és régészeti kiállítás látható. Elégé jellegtelen és nem logikusan rendezett a kiállítás. A vár mellett található szabadtéri néprajzi gyűjtemény viszont Európa-hírű. A „kárpátontúli” terület népi építészetét mutatja be hiteles módon: a különböző háztípusokat, a templomot, a hegyi iskolát, a kocsmát stb. A szabadtéri néprajzi gyűjteményben 1 rubelért többnyelvű — közte magyar nyelvű — ismertetőkötetet vásárolható.

Az ELTE és az Ungvári Állami Egyetem között születő kapcsolatok remélhetőleg a közeljövőben gyümölcsöző eredményekkel is szolgálhatnak. A most gyűjtött, csaknem 40 kazettányi hanganyag máris a nyelvjárásgyűjtők rendelkezésére áll az ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoportján.

Balázs Géza

A szeghalmi műemlék harangtorony helyreállítása¹

Húsvétra befejeződött Szeghalom egyik építészeti érdekességének újjáépítése. A Szeged-csanádi római katolikus egyházmegye, a helyi egyház és az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség anyagi támogatásával a városi költségvetési üzem végezte el a munkát. Az üzem dolgozói társadalmi munkával is siettették a felújítás mielőbbi befejezését.

¹A képeket lásd a hátsó borítón (Szerk.)

A harangtorony 1892-ben épült, mikor Szeghalmon önálló lelkészség alakult. Az építők neve nem maradt fenn az utók számára, de építményük méreteiben a környéken, típusában pedig az Alföldön is rikaságszámba menő alkotás, mert hasonló harangtoronyok a hegy- és dombvidékek reprezentánsai. A torony egészében fából épült, a felhasznált fa több építészeti korszakból származik, másodlagos és harmadlagos felhasználtságú. Az ilyen építésknél megszokott ácskötéseket szegeléssel, a toldásoknál vaspántokkal helyettesítették, ami már akkor megkérőjelezte a szerkezet tartósságát. Későbbi átalakítás alkalmával megszünt a földig érő alsó szoknyarész, a talpgerendák között élükre rakott téglából készült, ún. katonafallal építették be. Ekkor cserélődött le az eredeti zsindeburkolat és — tetőszintenként felülről lefelé haladva — lemez-, pala- és cserépfedél váltotta fel.

A helyi lakosok többsége ebben az átépített formájában ismerte, ezért nagy érdeklődés kísérte a március első felében megkezdett bontási munkákat. A teljes helyreállítás sürgőssége mellett szólt, hogy az eredetileg felhasznált faanyag az idők során nagymértékben előregedett.

A költségvetési üzem a teljes favázat négy darab természetes kőalapra, a legkorábbi méreteknek megfelelően húzta fel, erre pedig deszka-, illetve zsindeborítás került. A helyreállítás után a harangtorony visszakapta szoknyás alakját, és az alkalmazott szerkezeti megoldások elődjénél hosszabb élettartamot ígérnek a négy harangot magába foglaló építménynek.

Kele József

Helytörténeti múzeumokról

A tiszafüredi Kiss Pál Múzeum

A tiszafüredi Kiss Pál Múzeum hazánk egyik legrégebbi vidéki gyűjteménye, Régészeti Egylet néven 1877-ben alapította Tariczky Endre katolikus plébános. Csaknem 500 darabos régiséggyűjteményét — érmekeket és régészeti leleteket — is ekkor adományozta a városnak.

Az egylet szervezeti szabályzatát és felépítését Tariczky Endre dolgozta ki. A tisztségviselőket — elnök, titkár, jegyző és választmányi tagok — hatévente választották. Évente egy-egy alkalommal választmányi és rendes közgyűlést tartottak. Az egylet tagdíjat fizető rendes tagokból, illetve választott, tiszteletbeli tagokból állt, köztük a korabeli tudományos és közélet számos kiválóságával.

Kezdetben a rendes tagok — általában évi 1 koronányi, de önkéntesen emelhető — tagdíjából fizették a fenntartás költségeit, egyes tárgyak vételárát. A múzeumörként tevékenykedő Miliesz Béla református tanító is a tagdíjból kapott néhány alkalommal csekély rendezési díjat. Tariczky mellett ő volt az egylet másik meghatározó egyénisége.

Vegyes leltárkönyvüket már a megalakulás évében vezették. Mindent gyűjtöttek, ami réginek, érdekesnek és különlegesnek számított. Gyűjteményüket négy fő csoportba sorolták: éremgyűjtemény, régiségvár, vegyes tárgyak és könyvtár.

„Az 1884-dik év decz. 31-től az egyleti élet szünetelt 1889 nov. 3-ig. Ekkor újjáalakult . . .” — olvashatjuk jegyzőkönyvükben. Ekkor lett az egylet elnöke Tariczky Endre, titkára és jegyzője pedig Miliesz Béla. Közös munkájuk ezután több mint két évtizedre meghatározta az egylet működését. Fő munkájuknak a régiségek gyűjtését és a régészeti ásatásokat tartották. Az egylet munkálkodásuk révén már igen korán magára vonta a figyelmet; főként régészeti gyűjteményük őskori anyaga vált ismertté. Leletek kérdésében, tárgyak, csontleletek kormeghatározásában több levelet váltottak Hampel Józseffel, Jós Andrásossal, Herman Ottóval és Török Auréllal. A korabeli tudományos élet vérkeringésébe nemcsak leveleikkel kapcsolódtak be, tagjai lettek a különböző tudományos társaságoknak, beszerezték a szakirodalmat, a különböző egyletek és társaságok évkönyveit.

1896-tól állami és községi segély is támogatta az egylet működését. 1897. január 1-én a Múzeum és Közkönyvtár Egylet nevet vették fel. Miliesz Béla 1899-ben múzeumi szaktanfolyamon vett részt, mely egyben régészeti képzést is jelentett. A tanfolyam után a múzeum régészeti tevékenysége még élénkebb lett, melyhez a fokozatosan emelkedő összegű állami támogatás is jelentősen hozzájárult.

A Tiszafüred környékén folyó régészeti ásatások eredményeit Tariczky Endre két könyvében, a Tiszafüred vidéke a népvándorlásoktól kezdve (1892) és a Tiszavidéki hun földpyramisok ismertetése (1906) című munkáiban dolgozta fel. Éves jelentéseiket rendszeresen elküldték a Múzeumok és Közkönyvtárak Országos Tanácsához, melyet alkalmilag az Archeológiai Értesítő hasábjain, illetve önálló kötetekben is megjelentettek.

1912-ben mindkét alapító meghalt. A két idős ember lelkesedésének és szakértelemének hiánya azonnal megmutatkozott. 1913-ban ugyan még megjelent az új egyleti titkár, Kürthy Sándor összegzésében az éves beszámoló, de az egyleti élet formálissá vált, fokozatosan elsovadt. Gyűléseik rendszertelenné váltak, az egyleti elnökök személye gyakran változott. Ásatási jogukat — szakember hiányában — a felsőbb szervek felfüggesztették, az államsegély összegét fokozatosan csökkentették. Az Országos Felügyelőség 1935-ben már a gyűjtemény felszámolását javasolta, amit azonban az egylet közgyűlése nem fogadott el. Érdemi munkáról azonban ezután sem tudtak beszámolni, s 1942-ben — külön határozat nélkül — működésük megszűnt.

A gyűjteményt ezután is a községhez két termében őrizték. Érintetlen anyaga az 1944-es frontharcok során részben megsemmisült (éremgyűjtemény, vegyes tárgyak; együttesen kb. 5000 tárgy). A még így is jelentős, csaknem 6000 darabos gyűjtemény fejlesztésére nem fordítottak gondot.

Az Elnöki Tanács 1949/13. számú törvényerejű rendelete — mely a múzeumok és műemlékek ügyét szabályozta — irányította újból a figyelmet az egyleti gyűjteményekre. A Múzeumok és Műemlékek Országos Felügyelősége Radnóti Aladár főfelügyelő vezetésével, B. Thomas Edit régész, Barabás Jenő néprajzkutató, Mózes Klára kartográfus és Szigeti Iván grafikus közreműködésével a község háza három termében régészeti-néprajzi kiállítást rendezett, amit 1949. december 21-én nyitottak meg. Ez volt egy új múzeumtípusnak, a falumúzeumnak is első kísérlete, mint Barabás Jenő rövid beszámolójában olvasható az *Ethnographia* 1950-es számában.

A kiállítást, amikor a gyűjteményt a Kossuth—Görgey-találkozóról ismert Lipcsey-kúriába költöztették, lebontották. Az átköltözés után vette fel a múzeum Kiss Pálnak, az 1848—1849-es szabadságharc Tiszafüreden elhunyt egyik tábornokának nevét.

A gyűjtemény könyveinek és régészeti anyagának nagy részét központi rendeletre a debreceni Egyetem Könyvtárába és a Nemzeti Múzeumba szállították, ritka szakkönyveit pedig a minisztérium vitte el. Eredeti, értékes néprajzi anyagából csak néhány tárgy élte túl a háborús pusztításokat és a költöztetést. A megmaradt muzeális anyagot — a történész-dokumentáció kivételével — 1952—1954 között szakképzett muzeológusok (Pataj Pál: régészet, Jánossy Dénes: őslénytant, Szolnok János: néprajz) vették nyilvántartásba.

A múzeumot 1949—1972 között tiszteletdíjas pedagógusok vezették (Szigeti Iván, Gráf Ottó és felesége, Varga Ferenc, Vincze Imre). A nehéz körülmények között működő múzeumban tárgy- és adatgyűjtés alig folyt. Az intézmény 1962-ben a Szolnok Megyei Tanács kezelésébe került, szakmai felügyeletét pedig a Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága látja el. Rendezésükben nyílt meg 1967 novemberében a múzeum második állandó kiállítása Élet a Tiszatájon címmel. Újabb épületrészt is kapott a múzeum, ez időszaki kiállítások rendezését is lehetővé tette.

A múzeumfejlesztés is ekkor kezdődött. 1968-tól néprajz, 1981-től történész-muzeológus is dolgozik Tiszafüreden. Szervezetéből vált a múzeumi gyűjtő-, feldolgozó- és közművelődési munka, amit a gyűjtemény gyarapodása, időszaki kiállítások rendezése és a látogatók számának emelkedése is jelez.

A műemlékepület 1976-ban teljes egészében a múzeum tulajdonába került. Felújítása után *Változó Tiszatáj* című új állandó kiállítással ünnepelte centenáriumát, amit a KMI rendezett Hamory László vezetésével, Kamarás Borbála tervezésében. Az alapítóokra időszaki kiállítással és tudományos tanácskozással emlékeztek.

1980-ban új múzeumi egységgel gazdagodott, megnyitották a Nyúzó Gáspár Fazekas Tájházat a Tiszavidék egyik szép, népi klasszicista épületében. Jelenleg 3800 néprajzi tárgya, 4000 történeti dokumentuma van, 9000 lapnyi adattár, 7500 fényképfelvétel és 3200 kötetes szakkönyvtár segíti a kutatómunkát. Évi 6—7 időszaki kiállítást rendeznek néprajzi, történeti és képzőművészeti témakörökben, amit mintegy húszezren tekintenek meg. A hazai és külföldi idegenforgalom kiszolgálására 1982-től magyar és idegen nyelvű magnetofonos tárlatvezetést vezettek be, melyet újabban az időszaki kiállításokhoz is elkészítenek. Pályázatokkal, feladatlapos vetélkedőkkel, ismeretterjesztő előadásokkal vonják be az érdeklődőket a múzeumi munkába.

Alapításának 110. évfordulóját (1987) reprezentatív régészeti kiállítással és az itteni, jelentősebb ásatásokat, illetve az alapítók munkásságát felidéző tanácskozással ünnepelte.

Dr. Fűvessy Anikó

Múzeum nyílt Putnokon

A történeti Gömör vármegye a trianoni döntés következtében két részre szakadt. A terület jelentős része ma Csehországhoz tartozik, csupán 21 gömöri település található a mai Magyarország területén. Ezek — egy kivételével — közigazgatásilag Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez tartoznak.

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei múzeumi hálózat az utóbbi években jelentősen fejlődött. A megyei múzeumi igazgatóság arra törekszik, hogy minden egykori vármegyei résznek legyen olyan intézménye, amely összegyűjti, feltárja, feldolgozza és a nagyközönség elé tárja a táj történeti emlékeit, kulturális hagyományait. A putnoki Gömöri Múzeum létrejöttével immár a valamikori Gömör megye magyarországi részén is működik intézmény ezzel a feladattal.

A szervezési és gyűjtési munkálatok helyi kezdeményezésre indultak. A múzeum épületét már évekkel ezelőtt kijelölték. Sajnos a szűkös anyagi körülmények miatt a munka csigalassúsággal haladt. Ám az utóbbi másfél évben az új tanácsi vezetésnek köszönhetően az építési munkálatok nagymértékben felgyorsultak, s 1987. február 27-én megnyílt a múzeum első kiállítása. A múzeum gyűjtőtevékenységét sokban segítették és segítik a helyi és a területről elszármazott lokálpatrióták. A múzeum mostani kiállítása, a *Gömöri képek* helytörténeti és néprajzi jellegű, tehát Putnok és környéke történetéből és népeletéből mutat be „képeket”.

A vidék már évezredekkel ezelőtt is lakott volt, erről tanúskodnak a régészeti emlékek, amelyek elsősorban Aggtelekről és Jósvafőről származnak. A kora középkorban (X—XII. században) nagyon jelentős volt a vidék vastermelése. Vassalak-lelőhelyek maradványaira bukkantak többek között Kánó, Alsószuhó, Ragály községekben, vasolvasztó kemencék Imola és Trizs határából kerültek elő, ezek „imolai típusú” kemence néven vonultak be a szakirodalomba. A vidéknek a középkorban számos kis, ún. végvára volt, melyeknek többek között a török harcok idején volt fontos szerepük. A putnoki vár ma már csak metszeten látható, az építménynek napjainkra nyoma sem maradt, ám némely építőelemét a Serényiek felhasználták kastélyuk építéséhez. A történeti Gömör megye települései jórészt középkori eredetűek. Több faluban — mint Aggtelek, Szentsimon, Zubogy, Kelemér, Uraj — ma is áll a középkorból származó templom.

Putnok a XVII—XIX. században nagy fejlődésen ment keresztül, a Serényiek telepítési akciója nyomán morva iparosok telepedtek meg a községben. Bár céhbe csak a csizmások tömörültek, számos iparág képviseltette magát abban az időben. Az 1848-as szabadságharc emlékei közül különösen érdekes egy gömöri huszár naplótöredéke, amiben a közvetlen környék eseményeit írja le. A XIX—XX. század fordulóján tapasztalható gazdasági fellendülés Putnokon is éreztette hatását. Ebben az időben épült a „Gazdasszonyképző” vagy másik nevén a Felsőfokú Leánynevelő Intézet (aminek többek között Gobbi Hilda is növendéke volt) patinás épületegyüttese, a ma is iskolai célokat szolgáló elemi iskola, a gőzmalom, a vasútállomás, az eger—putnoki vasútvonal stb. Am a gazdasági élet felvirágzása ellenére is sokan kényszerültek kivándorlásra, súlyosan érintette a vidék lakosságát a nyomasztó munkanélküliség.

A helytörténeti egységet a néprajzi rész követi. Néhány használati eszköz bemutatása után a képfestősarokban a helyi képfestők termékeiből is bemutatunk néhányat. Ezután következnek a szövés-fonás eszközei és a munka végterméke. Bemutatjuk a különböző minőségű végváznakat, valamint a finom pamutvászonból készült termékek, a szövéssel vagy himzéssel díszített komakendők, vőfélykendők, surcok segítségével érzékeltetjük a gömöri nép ízlésvilágának gazdagságát. Néhány házi vászonból varrott viseleti darab is látható a kiállításon, ám mivel a vidék népviseletében korán megmutatkoztak a polgáriasság jegei, ilyen jellegű ruhadarabok is láthatók. Ezek után a gömöri pásztorművészet néhány darabja tanúsítja az egyszerű pásztoreMBER leleményességét és ízlésvilágának sokrétűségét. Gömör népi építészete rendkívül változatos. A táji tagoltságot vizsgálva több egységet különíthetünk el. Különösen a kismemesi falvak építészete jellemző az építészeti stílusok érvényesülése, mégpedig elsősorban a tornácok és a homlokzatok kialakításában. Ezeket fényképekkel mutatjuk be. A hagyományos, belső fűtésű kemencével ellátott szobák sarkos elrendezésűek voltak. A kemencével szemközti sarokba állították az asztalt, mögötte egy-egy sarokra tolt lócával, a lócák fölött különböző családi képek, emlékek függtek. A ruhatárolásra használt ácsolt ládák (gömöri ácsolt láda, szuszék) mellett általában a múlt század utolsó harmadában jelentek meg a festett ládák, majd a komódok.

Gömör megye bizonyos területei gazdagok voltak korongozásra alkalmas agyagban. Ezt a természeti adottságot kihasználva messze földön híressé váltak a gömöri fazekasok. Termékeiket sokfelé — központjukra utalva — rimaszombati fazék néven ismerik, ismerték. Ezek közül — már méretük miatt is — legszembetűnőbbek az ún. lakodalmas fazekak. Magasságuk a 40—50 cm-t is eléri. Gyakran ujjbenyomásos abroncsok erősítik és díszítik őket.

A múlt értékeinek megőrzése mellett alkalmat nyújt ez a kiállítás arra is, hogy figyelmeztessen a történelem során tapasztalható fejlődésre, az ember életkörülményeinek változására. A világ körülöttünk állandó mozgásban van. Mindenki azt szeretné, ha ez a változás pozitív irányba mutatna. Ehhez pedig az szükséges, hogy a múltat megbecsülve, a múlt értékeiből merítve akarjuk az újat, a szebbet, a jobbat. Ebben segít ez a kiállítás is.

Bodnár Mónika

Múzeumavatás Bonyhádon

1987 áprilisában Bonyhádon évtizedes vágyak váltak valóra: a város középpontjának egyik felújított műemléképületében, a Dóry-házban megnyílt a Völgysegi Múzeum.

A bukovinai székelyek tárgyi emlékeinek és szellemi hagyatékának megmentésére már 1947-ben szerveztek Székely Múzeumot, de 1950-ben a múzeumi hálózat országos rendezésével e gyűjteményt állami intézkedés felszámolta. Az anyag egy része visszakerült az adományozókhoz, a megmaradt készletet pedig a szekszárdi múzeumba szállították. A legközelebbi próbálkozás a gimnázium nevéhez fűződik: az intézmény 150 éves jubileumán, 1956-ban iskolamúzeumot hozott létre. Itt helyet kapott a járási székhely múltjának és néprajzáinak néhány értékes darabja is. A helyiségből pár év múlva tanterem lett, a kiállított anyag pedig raktárba került. A hatvanas években közadakozás folytán mégis gyarapodott a helytörténeti gyűjtemény. Ennek a tárolására a járási tanács két szobát adott. Ez az értékes anyag — a biztonsági intézkedések és a szakszerű kezelés hiánya címén — ismét a megyei múzeumba vándorolt.

Az utóbbi évtizedben a város vezetői — a megerősödő honismereti mozgalom szorgalmazására — keresték a végleges megoldást. Az első siker 1985-ben következett be, amikor egy felújított magtárépületben megnyílt a Bonyhádi Tűzoltó Múzeum a *Tűzre, vízre vigyázzatok!* című kiállítással és a 110 éves helyi Önkéntes Tűzoltó Egyesület dokumentumaival. A Völgysegi újkori történetének és néprajzáinak átfogó bemutatása azonban továbbra is megoldandó feladat maradt.

A bonyhádi diákeveire visszaemlékező Illyés Gyula *tündéri kobó*-nak nevezte a Völgyseget, sokféle lakójára célozva. Valóban: az óslaki magyarok, a német telepesek, a beszivárgó rácok és zsidók, majd 1945 után az idetelepített bukovinai és dél-erdélyi székelyek, a felvidéki magyarok, a belső vándorlással érkező gyári munkások *vaskos fájdalmi* itt olvadtak *aranyra*. A kétnyelvű, öt felekezethez tartozó, a gazdasági erőfeszítésekben egymásra utalt és végül egymásra találó nép vitte előbbre a Völgyseget és Bonyhádot.

Az új múzeumban tizennégy termékek kronologikus és tematikus rendje a 250 éves közelmúltnak az emlékeit mutatja be. Érzékelteti az életmód változásait, és kiemeli a haladó szellemi-politikai vonulatokat (Egyed Antal, Vörösmarty Mihály, Perczel Mór, Illyés Gyula, a Tanácsköztársaság, a Hűség-mozgalom).

Bonyhád múltjának és a múzeum anyagának alaposabb megismerését megkönnyíti a helytörténeteszek tanulmánykötetete, amelyet a tízéves, most jubiláló város tanácsa ötezer példányban megjelentetett.

Kolta László

Szentendrei búcsú

Az utóbbi évtizedben kibontakozó honismereti és társadalompolitikai klubmozgalom egyik erőteljes hajtása a szentendrei Petőfi Kulturális és Hagyományörző Egyesület, amely ebben a formájában ugyan csak alig több, mint egy esztendeje működik, de elődje, a Petőfi Sportegyesület már régóta közismert volt színvonalas rendezvényeiről, a határokon túli magyarság felé forduló érdeklődéséről, s a hazai környezetvédelem iránti elkötelezettségéről. A hasonló nyomokon járó Petőfi Egyesület is rangos műsorokat könyvelhetett el az elmúlt évadban, s mivel a teljeskörű felsorolásra nincs lehetőség, csak néhány előadó említésével jelzem az Egyesület érdeklődésének horizontját: *Kiszely István* (Vendégségben az ugúroknál), *Domokos Pál Péter* (Üzenet Moldvából), *Virt István* (Zobor vidék néprajza), *Mándoki Kongur István* (A török-magyar rokonság), *Balczó András* (Küldetés), *Z. Szőke Pál* (Lengyelek Magyarországon a II. világháború idején), *Püspöki Nagy Péter* (A magyar címerek), *Lukó Gábor* (Medvekultusz Magyarorszá-

gon), *Pálffy G. István* (A határainkon kívüli magyar irodalom), *Vass Csaba* (A társadalompolitikáról, 1848 élő tanulságai), *Arva Vince* (A Pálos rend története), *Kulin Ferenc* (A reformkor) és még sorolhatnám a fontos és izgalmas témaköröket, amikkel az Egyesület pénteki rendezvényein foglalkoztak, megvalósítva egyes fő célkitűzéseiket, mely szerint azoknak az embereknek kívánunk fórumot teremteni, akiknek szellemi irányítójuk a magyarságtudat.

Pálffy G. István a következőket írta az Egyesület emlékkönyvébe: "... jó látni, hogy van hely e hazában, ahol a lelkiismeret ilyen pontosan működik." Ennek a felelős szemléletnek egyik megnyilvánulása az 1987 nyarán, a Templomdombon megrendezett Szentendrei búcsú is, amelynek bevétele a templom műemléki helyreállítását szolgálja. Bizonyára nem véletlen, hogy amikor a szentendrei tanács ez év májusában közhírré tette e jótékonyági célú rendezvénysorozat lehetőségét, az alig egy esztendő Petőfi Egyesület vállalkozott a megrendezés hatalmas munkájára, fennállása óta legnagyobb erőpróbájára.

A Szentendrei búcsúra hat hétvégén került sor és a szombat-vasárnap műsorokon legalább nyolcvan együttes és művész lépett föl. Ismét csak jelzésszerűen néhány név: *Berec András*, *Budai Ilona*, *Dinnyés József*, *Faragó Laura*, *Kobzos Kiss Tamás*, *Lázár Katalin*, *Maczkó Mária*, *Marosi Júlia* énekesek, *Kóka Rozália* és *Székely Júlia* mesemondók, továbbá az Egyházasközi Csángó Népdalkör, az Érdi Bukovinai Székely Népdalkör, a Jánosai Együttes, a Kecskés Együttes, a Landini Együttes, a Méta Együttes, a Mogyoródi Asszonykórus, a Sólymári Hagyományörző Asszonyok, a Szadai Népi Együttes, a Vikár Béla Népdalkör, a Vujicsics Együttes, és — ahogy mondani szokták — még sokan mások. Csak akire már szakadt hasonló méretű feladat, az tudja, hogy mennyi energiát és erőfeszítést igényel egy ilyen rendezvénysorozat lebonyolítása.

Ahogy az már lenni szokott, minden nemes vállalkozásnak vannak önzetlen segítői és — jó esetben a háttérbe húzódo — ellendrukkerei. Amint Kún Csaba, az egyesület elnöke elmondta, a Szentendrei búcsút mindenki társadalmi munkában szervezi, a plakátokat, transzparenszeket szinte ingyen állították elő és az Egyesület önkénteseinek igen sok segítséget nyújtottak a szentendrei Ferences Gimnázium növendékei és tanárai, valamint a szentendrei római katolikus egyházközség tagjai. De el is kelt a segítség, hiszen egy-egy hétvégén 2-3 ezer látogató fordult meg a „búcsún”. Idézőjelbe tettem a szót, pedig megvolt itt a hagyományos búcsúk szinte minden kelléke. A templomban gyönyörű orgonahangversenyekre került sor, s a templom előtti térségen a népművészeti-, képző- és iparművészeti vásár résztvevői kínálhatták színvonalas, vagy éppen „vásári” portékáikat. Volt itt madzaggal rángatható kotkodácsoló doboztól kezdve gyönyörű gyapjúszőnyegeken és korondi edényeken át mezősegi szőttesekig minden, ami csak szükséges egy búcsú színességéhez.

A vendégek belépődíjaiból és az árusok helypénzéből, valamint az egyéb adományokból befolyt összeg pedig az Árpád-kori alapítású, román és gótikus stílusjegyeket hordozó, a történelem során már többször elpusztult, ugyanannyiszor újjáépített plébániatemplom felújítását szolgálja majd. Rá is fér a renoválás a város legjelentősebb műemlékére, hiszen a tetőszerkezete szinte teljesen tönkrement, s a belső tér is sürgős tatarozásra szorul. Az Országos Műemléki Felügyelőség évi 300 ezer forintot szán a templom rendbehozására, ennyi lenne a tervek szerint a Szentendrei búcsú ez évi bevétele is, de a rendezők úgy számítanak, hogy talán meglesz az ötszázezer forint is, és ezekből a pénzekből 3-4 esztendő alatt összejön a műemlék teljes renoválásához szükséges összeg.

Félmillió forint — egyetlen hagyományörző egyesület néhány hetes erőfeszítésének eredményeként! Micsoda erők szunnyadnak ebben a sokat kiábrándított társadalomban, ha kézzelfogható és számára is kedves cél érdekében kell áldozatot vállalnia. S milyen gazdasági erőt is képviselhetnének ezek a társadalompolitikai és honismereti klubok, körök és egyesületek, ha kevesebb bizalmatlanság övezné a munkájukat és nagyobb lendülettel dolgozhatnának.

Halász Péter

In memoriam Cseh József

A honismereti mozgalom első nemzedékének egyik markáns képviselője örökre eltávozott az élők világából. Cseh József, a múzeumlapító amatőr helytörténész, a honismereti mozgalom országsszerte ismert személye március 31-én, 80 éves korában hagyta el munkatársi közösségünket. Annak a generációnak az egyik tagja ment el, akinek személyes élménye a gyermekkorból a tízes évtized, majd az első világháború, a forradalmak, a Tanácsköztársaság, az ellenforradalmi rendszer, a második világháború, a felszabadulás és napjainkban a szocializmus építése.

Szükebb pátriájában, Pesterzsébeten, később pedig az egész fővárosra kiterjedten, hallatlan frissességgel, kezdeményezőkézséggel szervezte a helytörténeti összejöveteleket, előadásokat. A helytörténet volt széles körű társadalmi munkásságának tárgya, örömteli elfoglaltsága. A helytörténeti kutatásnak és mozgalomnak már olyan korszakban volt az úttörője, az ötvenes években, amikor gyanakvós kísérte a régi idők felé fordulást. Még a szándékot is reakciónak minősítették és nacionalizmussal vádolták. Azok közé tartozott, akik harcoltak a meg nem értéssel, az akadémikodással, amiből sokszor az elviselhetetlen is több jutott a 30 évvel ezelőtti kezdeményezőkhöz. Sokáig rosszallás kísérte a Hazafias Népfront kebelében kibontakozó honismereti mozgalmat is, amely összefogta az addig központi tájékoztatás nélkül működő helyi köröket.

Cseh József a Dunántúlon, a Veszprém megyei Nyárádon született 1907-ben, de gyermekkorát édesanyja szülőföldjén, Erdélyben, a Hunyad megyei Szászváron töltötte, ahol édesapja közigazgatási tisztviselő, járási díjnok volt. A patinás múltú szászvári református gimnáziumba járt, a nevezetes „Kun kollégiumba”. A nyarakat egy havasalji kis faluban, nagyanyjánál töltötte. Néhány nagypapja a falu református kántortanítója volt.

Gimnazista korában a történelem volt a kedvenc tantárgya. Iskolatársaival turistaegyletet alakított, s kirándultak a környék történelmi emlékhelyeire: Déva várába — ahol az ifjú Cseh, a későbbi múzeumlapító, életében először járt múzeumban: Vajdahunyad várába, a kenyérmezei csataterre, a tordasi kőkorbeli őstelepre és a Maros-parti római castrum maradványaihoz. Kedvelt olvasmányai az útleírások és Verne Gyula regényei, amelyek az érdeklődését a tengerek és a hajózás felé irányították.

Amikor a trianoni békediktátum után a románok a magyar családok tízezreit toloncolták ki Erdélyből, Budapestre telepedtek le. Évekig nyomorúságos körülmények között éltek, de befejezhette középiskoláit. Mivel a hajós pályára vonzotta, 1926 őszén a folyamórségnél jelentkezett. 1928-ban felvették a Közlekedési Tanintézet Hajóosztály Tagozatára. Egy év múlva sikeresen letette a hajóshadnagy vizsgát, személyszállító hajókra került és alapos gyakorlatot szerzett a nagy termeshajók vezetésében.

Ekkor meggondolatlan lépésre szánta el magát: 1930 őszén merész elhatározással Hamburgba utazott. Ismeretség és összeköttetések nélkül, bele a nagyvilágba. Még idős korában sem talált magyaríratot: minden támpont nélkül hogyan mert elutazni az óriási kikötővárosba? Hamburgba a magyar konzulátus segítségével szállást kapott a Nemzetközi Tengerészotthonban, ahol egy magyarul jól beszélő szlovák tengerész vette pártfogásába. Tőle tudta meg, hogy három magyar hajó járja a tengereket, a Honvéd, a Magyar és a Tátra, de Hamburgba ritkán jutnak el. Most Rotterdamban, Hollandia legnagyobb kikötőjében rakodnak. Oda kellene utaznia. Egy hónapi munkával megszerezte a pénzt és a holland vízumot. Rotterdamban azonban már csak a Transzocéániai Magyar Hajózási Rt. hétézer tonnás hajóját, a Tátrát találta. Kapitánya erdélyi, gyulafehérvári származású ember, aki a „földit” szívélyesen fogadta. Cseh József elmondta: nem járatlan a hajózásban, hajóosztályi képzettséggel dunai hajóosztályt. Itt azonban mindent előről kellett kezdenie, mint matrózt alkalmazták a Tátrán.

Cseh József 1931-ben egy hajótörést is átél, utána még öt évet szolgált a Magyar Kereskedelmi Tengerészet különféle hajóin. Megfordult Európa számos országának kikötőjében, majd az észak- és dél-amerikai kontinensen, Brazíliában és Argentínában, valamint Észak-Afrika és Kis-Ázsia kikötőiben. Később a hazai belvízi hajózásban dolgozott 1938-ig, amikor a budapesti Nemzeti Szabadkikötő alkalmazásában parti szolgálatba lépett, s többféle beosztásban dolgozott 1968-ban történt nyugdíjazásáig. Továbbra is a MAHART-nál maradt: mint nyugdíjas az irattárat és a kikötőtörténeti dokumentumokat kezelte a legutóbbi évig. A parti szolgálattal egyidejűleg Pesterzsébeten telepedett le.

Helytörténeti tevékenysége kezdeteinek Pesterzsébet a színhelye. Tengerészei alatt fegyverek gyűjtésébe kezdett és az évek során szép hadtörténeti kollekciót gyűjtött. 1951-ben — tíz évvel a honismereti mozgalom megindulása előtt — Pesterzsébeten egy helytörténeti munkaközösséget szervezett, és magángyűjteményének

felajánlásával javasolta a Pesterzsébeti Múzeum megalapítását. Ars historicaja: „A hon az otthon, amelyben anyanyelvünket tanultuk, a munkahely, ahol dolgozunk és a haza, amelyben élünk. Történelme közös múltunk, amelyre kötelességünk emlékezni.” Kétévi szervezőmunka után létrejött a XX. kerületi helytörténeti gyűjtemény, aminek vezetője lett. Ebből fejlődött ki a főváros első kerületi helytörténeti gyűjteménye: a *Pesterzsébeti Múzeum*.

1961-ben részt vett a HNF Budapesti Helytörténeti Bizottságának megszervezésében, és egy év múlva vezetője lett Pesterzsébeten, a Népfront keretében létesített — ugyancsak első — kerületi Helytörténeti Bizottságnak. 1969—1976 között tagja a fővárosi Helytörténeti-Honismereti Szakbizottságnak. Fővárosi hatáskörű szervezőtevékenységre kapott lehetőséget a Fővárosi Művelődési Házban az 1972—1976-os években működő Fővárosi Helytörténeti Klubban, amely — az 1971-ben megtartott első Budapesti Helytörténeti Konferencia határozatából — 1972 májusában alakult meg. Mint a klub elnöke hónapról hónapra szívós következetességgel gondoskodott az előadások megrendezéséről, az összejövetelek műsoráról, amelyekben a helytörténészek sorra mutatták be kerületük történetét. Ekkor kerültem vele személyes kapcsolatba, mint a klub titkára. Itt lett helytörténeti mozgalmi vonatkozásokban a tanítóm, a példaképem és a barátom.

Amikor a Helytörténeti Klub további működése a Fővárosi Művelődési Házban akadályokba ütközött, Sági Pálnak, a TIT Budapesti Szervezete szaktudományi osztályvezetőjének segítségével a helytörténészek társaságát áthoztuk a TIT Kossuth Klubjába, ahol a Történelmi Szakosztály Hely- és Üzemtörténeti Szakcsoportjaként folytatta működését. Cseh József haláláig tagja volt a Szakcsoport négytagú vezetőségének.

Pesterzsébeten a Helytörténeti Klub titkára, a szomszéd kerületben, Csepelen a Helytörténeti Bizottság vezetőségi tagja. A Pesterzsébeti Helytörténeti Klub 1979 novemberében ünnepi találkozót rendezett a Pesterzsébeti Múzeum alapításának 25. évfordulóján. A meghívóban ez állt: „A Pesterzsébeti Múzeum alapításának történetére emlékeznek vissza az utolsó élő alapító és volt múzeumvezető, Cseh József, a Klub titkára.”

Feldolgozta Pesterzsébet történetét. 300 diakép vetítésével helytörténeti előadásokat tartott a XX. kerületi iskolákban. A helytörténetet a szocialista emberré formálás egyik eszközének tekintette.

Kedves személyét az egész országban ismerték a honismerettel foglalkozók. Részt vett és felszólalt a honismereti konferenciákon és akadémiákon. Dokumentum- és tárgyi csereszonyban állt a fővárosi kerületi és a vidéki helytörténészekkel. Ha kutatásai közben más területekre vonatkozó adatokat, dokumentumokat talált, készségesen átadta, megküldte. Mint MAHART-nyugdíjas filléres jeggyel rendelkezett a MÁV vonalaira. A lehetőséget kihasználva, sorra látogatta a vidéki gyűjteményeket. Mindenütt ott volt, ahol segíteni, tenni kellett valamit a mozgalomért. Megjárta a világtengereket, de beutazta a hazai régiókat is. Nem vethette senki a szemére, hogy „látta Buenos Airst, de nem ismerte Nyíregyházát”.

Elismerésekkel nem kényeztették el. Társadalmi munkájáért csak két évtized múltán, 1971-ben, a Budapesti Helytörténeti Konferencián kapott miniszteri dicséretet, majd a Hazafias Népfronttól az Érdemes és a Kiváló társadalmi munkás kitüntetések. Végre a honismereti mozgalom megalapításának 20. évfordulóján, 1980-ban, a Szombathelyen megrendezett Országos Honismereti Konferencián a Szocialista kultúráért érdememmel tüntették ki. A mozgalom úttörőjének, a múzeumalapítónak, számos helytörténeti bizottság, szakcsoport tagjának és vezetőjének homlokát az életében kevés babér ékesítette. Annál több került a sírjára. Tisztelettel és megbecsüléssel gondolnak személyére, akik ismerték és szerették.

Dr. Geszler Ödön

Hornyák László rajza

ŐSZEL ÚJRA MEGJELENIK!

HUNFALVY JÁNOS—ROHBOCK LAJOS

MAGYARORSZÁG ÉS ERDÉLY

EREDETI KÉPEKBEN
TÖRTÉNELMI ÉS HELYIRATI SZÖVEGGEL

I—II—III. kötet ára
kísérőfüzettel
változatlanul 900 Ft

Megrendelhető a könyvesboltokban
és az Európa Könyvkiadónál
1363 Budapest Pf. 65.